

Козаченко В. М. Правовое сознание как источник права в мусульманской правовой системе

В статье рассматриваются основные источники мусульманского права через призму их восприятия и воспроизводства правосознанием. К первым относятся Коран, Суна, иджма, кияс. Утверждается, что правосознание в восприятии Корана выполняет роль ретранслятора воли Аллаха. В случае Суны – ему принадлежит роль феномена, который воспроизводит события, связанных с деятельностью Мухаммеда как пророка Аллаха. Наиболее креативную роль правосознание выполняет при применении такого способа формирования норм мусульманского права, как коллективное обсуждение наиболее авторитетными знатоками шариата вопросов, прямо не урегулированных Кораном или Сунной. Свою материализацию такие обсуждения находят в иджме – согласованному выводу этих древних знатоков шариата. Кияс – следующий источник мусульманского права, где через использование рациональных механизмов правосознания, в частности логической операции аналогии, похожей на современные аналогию права и закона, происходит его формирование.

Ключевые слова: правосознание, мусульманское право, Коран, Суна, иджма, кияс.

Kozachenko V. M. Legal consciousness as a source of law in Muslim legal system

The article discusses the main sources of Islamic law through the prism of their perception and the reproduction of consciousness. The first is the Quran, sunah, ijma, kiyas. It is argued that the consciousness in the perception of the Qur'an acts as a relay the will of Allah. In the case of Suna – he owns the role of the phenomenon which reproduces the events related to the activities of Muhammad as a prophet of Allah. The most creative role of the sense of justice performs when using this method, the formation of norms of the Muslim right as a collective to discuss the most authoritative experts on Shariah matters not expressly regulated by the Quran or Sunoi. Its the materialization of such debates found in the scholarly consensus – the agreed conclusion of these ancient connoisseurs of Sharia. CES – the next source of Islamic law, where, through the use of rational mechanisms of justice and, in particular, logical operation of analogy, similar to the modern analogy of law, it is the formation.

Key words: awareness, Islamic law, Qur'an, sunah, ijma, kiyas.

УДК 340.134 (045)

*Вікторія Сергіївна Корнієнко,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В НОРМОПРОЕКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Сучасний розвиток науки потребує глибшого теоретичного обґрунтування проблеми правової експертизи. Все це можливо лише при правильному підборі методологічного інструментарію, а саме: засобів, прийомів і способів, методів і принципів наукового пізнання.

В Україні постійно приймаються нові та вносяться зміни до вже існуючих нормативно-правових актів. Вказані процеси вимагають застосування спеціальних знань фахівців і потребують проведення правової експертизи.

В Україні питання щодо визначення сутності правової експертизи частково порушувалися у працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема: О. Бутенко, Т. Дідича, В. Долежана, К. Журкіної, І. Закірова, В. Захарової, О. Короткової, О. Костенка, В. Литвина, Н. Пархоменко, В. Піголкіна, В. Погорілка, В. Рагозіна, Г. Рибікової, М. Ралдугіна, А. Селіванова, О. Скакун, О. Селезньової, Ю. Сидельнікова, Р. Халфіної, Ю. Шемшученка.

Заслужують на увагу праці вчених, у яких акцентовано увагу на визначенні природи правової експертизи, що дало змогу виокремити конкретний методологічний інструментарій та всебічно проаналізувати предмет цього виду експертизи.

Метою статті є виокремлення і ґрунтовний аналіз методологічного інструментарію, що надає можливість охарактеризувати поняття «правова експертиза» та визначити її місце в нормопроектній діяльності.

Всебічне пізнання предмета дослідження потребує врахування вимог теорії пізнання. Ключовим елементом цієї теорії є методологія, яка визначає змістовність та істинність одержаних результатів і висновків наукового дослідження. Методологія розглядається як сукупність основних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів і категорій, загальнологічних принципів, методів, способів і прийомів, які наука використовує для опису, аналізу та вивчення різних сторін об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових знань [1, с. 8].

У юридичній науці розуміння методології та її функціонального призначення зазнало суттєвих змін. Вузкий формально-логічний підхід змінився змістовним збагаченням наукової проблематики, що включає соціокультурний, гуманістичний вимір знання і пізнавальної діяльності. Методологічний аналіз, будучи формою самосвідомості науки, прояснює способи поєднання знання і діяльності, будову, організацію, способи одержання та обґрунтування знань. Виявляючи умови пізнавальної діяльності, зокрема філософсько-світоглядні, методологічний аналіз перетворює їх у засоби усвідомленого вибору та наукового пошуку [2, с. 23].

Для більш чіткого розуміння сутності предмета дослідження звернемо увагу, по-перше, на визначення поняття «правова експертиза». Так, І. Закіров наголошує, що правова експертиза – це дослідження, яке проводиться експертом за рішенням або дорученням уповноважених на те осіб, або без таких, але внаслідок прямої вказівки нормативно-правових актів, засноване на застосуванні спеціальних знань із метою використання його результатів у юридичній діяльності [3, с. 8].

Слід також виокремити думку Г. Рибікової, яка на підставі узагальнення ознак понять «експертиза», «правова експертиза», визначила категорію «правова експертиза нормативно-правових актів» як діяльність, яку здійснюють незалежні фахівці в галузі правознавства з метою оцінки нормативно-правових актів на предмет їхньої відповідності визначеному юридичному критерію якості, результатом якої є обґрунтований експертний висновок відповідно до поставлених завдань [4, с. 6].

Слід також запропонувати і своє бачення поняття «правова експертиза в нормопроектній діяльності». Так, під цим поняттям варто розуміти вид юридичної діяльності, який спрямований на дослідження нормативно-правового акта ще на етапі нормопроектування, що здійснюється суб'єктами, які володіють спеціальними знаннями (експерти) з метою підвищення рівня ефективності та якості законодавства.

По-друге, важливим є також розуміння поняття «нормопроектування». Слід погодитися із думкою Т. Дідича, який під нормопроектною діяльністю розуміє специфічну діяльність компетентних органів, яка полягає у процедурі виявлення та вивчення суспільних відносин, що потребують правового регулювання, розробки, обговорення і затвердження проектів нормативно-правових актів, націлених на прийняття, зміну чи припинення дії правових приписів [5, с. 15].

Таким чином, нормопроектна діяльність – це особливий вид діяльності відповідних органів державної влади, який чітко регламентовано законодавчо, тобто має визначену процедуру проведення, інструментарій, а також коло осіб, яке здійснює цей вид діяльності у процесі створення проекту нормативно-правового акта, який націлений на регулювання певної сфери суспільних відносин.

Визначаючи поняття «правова експертиза нормативно-правових актів на етапі нормопроектування», потрібно взяти до уваги, що необхідною умовою дослідження правової експертизи є виокремлення системи принципів та методів наукового пізнання.

Так, у юридичній літературі «принципи дослідження правової експертизи» розуміють як систему взаємопов'язаних між собою основоположних начал, ідей, застосування яких у процесі експертного дослідження спрямоване на досягнення єдиної мети – отримання якісного результату, який використовується у юридичному процесі [6, с. 188].

На думку Г. Рибікової, принципами організації і проведення правової експертизи нормативно-правових актів є система об'єктивно обумовлених, взаємопов'язаних між собою основних положень, що вказують на сутність, побудову та зміст дослідження чинних нормативно-правових актів та їх проектів.

Експертна діяльність має будуватися на цілісній системі, яка є сукупністю принципів у їх взаємозв'язку з урахуванням визначального змісту одних і тих самих правових норм та інститутів, регламентованих межами єдиного правового поля. Порушення навіть одного з них, як правило, призводить до порушення й інших, що означає збій всієї системи принципів експертної діяльності і, як наслідок, недосягнення цілей експертизи [7, с. 28].

Дослідження питання принципів проведення правової експертизи потрібно розпочати з принципу законності, під яким розуміють основні, вихідні положення правової діяльності суспільства.

У юридичній літературі обґрунтовано певні вимоги до принципу законності. Так, у сучасному вітчизняному правознавстві до принципів законності, які на практиці використовуються для дослідження питання правової експертизи, відносять: загальність вимог законності, тобто верховенство закону, єдність (однаковість) законності, гарантованість основних прав і свобод громадян.

Можна погодитися із думкою І. Закірова, що до системи принципів дослідження правової експертизи слід віднести такі їх різновиди, а саме принципи: науковості, своєчасності, оперативності, плановірності, безперервності, повноти, відповідності заявленим питанням, обґрунтованості, фінансової забезпеченості, інформаційної всебічності та збалансованості [3, с. 9].

За допомогою застосування принципу науковості при дослідженні правової експертизи розкривається причинно-наслідковий зв'язок процесів, які відбуваються при проведенні експертного дослідження нормативно-правових актів.

Важливим є принцип своєчасності, адже вчасне проведення правової експертизи нормативно-правових актів ще на етапі нормопроектування дає змогу в майбутньому уникнути правових колізій, прогалин у праві та неефективності законодавства.

За допомогою принципу плановірності усі процеси, які відбуваються при проведенні правової експертизи, здійснюються заплановано та узгоджено.

Актуальним є принцип безперервності, який означає, що проведення правової експертизи має здійснюватися на постійній основі.

Не менш важливим є принцип повноти проведення правової експертизи на етапі нормопроекування. Так, цей вид експертного дослідження повинен проводитися із застосуванням спеціальних знань, необхідної кількості засобів, способів і прийомів наукового пізнання, а також відповідними компетентними суб'єктами.

Заслугує на увагу принцип оперативності, який надає змогу виокремити недоліки, які виявляються при проведенні правової експертизи на стадії нормопроекування нормативно-правових актів, а також вжити конкретні заходи реагування для виправлення цих недоліків.

Доречно також зауважити про принцип відповідності заявленим питанням. За допомогою цього принципу стає можливим попередження виникнення непорозумінь при проведенні правової експертизи нормативних актів, оскільки дослідження, що проводиться експертом, відповідає чіткому переліку питань, які потребують вирішення.

Наявність достатньої кількості підстав для проведення правової експертизи забезпечує реалізацію принципу обґрунтованості. Слід зазначити, що цей принцип втрачає свою актуальність, коли правова експертиза нормативно-правових актів на етапі нормопроекування проводиться виключно в обов'язковому порядку, який регламентовано законодавчо.

Актуальним також є принцип фінансової забезпеченості, що відіграє важливу роль при проведенні правової експертизи. Достатній рівень фінансування надає змогу залучити висококваліфікованих фахівців у тій чи іншій сфері суспільних відносин.

Процес пізнання правової експертизи забезпечується використанням принципу інформаційної усебічності. У цьому разі нормативно-правовий акт є носієм інформації, яка досліджується.

Застосування принципу збалансованості надає можливість звернути увагу на комплексні взаємодіючі елементи при проведенні правової експертизи (предмет, об'єкт, суб'єкт тощо).

Поряд із зазначеним, на думку Г. Рибікової, важливе місце в аналізі правової експертизи належить таким принципам, як: обґрунтованості та мотивованості експертного висновку; обов'язковості проведення правової експертизи; оцінки нормативно-правового акта у взаємозв'язку з іншими нормативно-правовими актами; врахування вимог правотворчої техніки, стандартів національного законодавства; вільного викладу особистої думки експерта з питань експертного аналізу [7, с. 28].

Всебічний аналіз методології наукового пізнання правової експертизи потребує ґрунтовного аналізу методів наукового дослідження правової експертизи.

Існують різні підходи до вибору методів дослідження поняття «правова експертиза».

Так, один із таких підходів застосовує К. Журкіна. Вона використовує такі різновиди методів дослідження правової експертизи, як: системний, аналітичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, а також логічного і структурного аналізу, синтезу та аналогії. Ці методи дають змогу проаналізувати значення правової експертизи як інструмента подолання дефектів нормотворчості, підвищення ефективності законодавства [8, с. 7].

Іншу позицію щодо вибору методів дослідження поняття «правова експертиза» має В. Рагозін. Вказане ґрунтується на комплексі основних методів пізнання: системно-функціонального, порівняльно-правового, формально-юридичного, логічного, теоретико-прогностичного та ін. [9, с. 5].

На думку І. Закірова, можна також застосовувати діалектичний метод, з позиції якого явища й об'єкти розглядаються комплексно в русі, взаємозв'язку, взаємодії з іншими явищами. Окрім вказаного, потрібно використовувати й інші загальнонаукові та приватно-наукові методи пізнання поняття «правова експертиза», зокрема: аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення й абстрагування. Науковець використовував порівняльний метод для зіставлення однопорядкових явищ. Системний підхід дав змогу дослідити складові правової експертизи, а функціональний – її функціональне призначення. Також були виокремлені соціологічний, лінгвістичний та юридичний прийоми наукового пізнання [3, с. 6].

Для повноцінного розкриття поняття «правова експертиза в нормопроектній діяльності» потрібно розкрити сутність методів, які використовуються при дослідженні нормопроекування. Так, Т. Дідич для реалізації вказаного вище використовує систему загальнонаукових і спеціальнонаукових методів, що забезпечують об'єктивний, всебічний аналіз досліджуваного предмета. Особлива увага приділяється діалектичному методу, який використовується відповідно до принципу історизму, за допомогою якого нормопроекування досліджується як явище, що змінюється у часі під впливом соціальних чинників, а результат нормопроекування – проект юридичного документа, відповідає певному історичному етапу розвитку суспільства. З урахуванням специфіки теми, мети і завдань дослідження науковець також застосовував такі спеціально-наукові методи: системно-структурний, історико-правовий, логічний, моделювання, порівняльний, соціологічний, структурно-функціональний, мовний [5, с. 5–6].

Враховуючи досвід та результати праць зарубіжних і вітчизняних учених, можна виокремити групу методів, застосування яких найбільшою мірою дасть змогу дослідити предмет правової експертизи на стадії нормопроекування.

Насамперед слід зазначити, що будь-яка юридична наука повинна творчо використовувати закони, методи і категорії філософії. Вони мають бути основою її методології [10].

Так, потрібно виокремити діалектичний метод дослідження питання правової експертизи. Він вимагає врахування у процесі пізнання оточуючої дійсності, загальний взаємозв'язок і постійний розвиток явищ [11, с. 12].

До загальнонаукових методів, які пропонується застосовувати при дослідженні поняття правової експертизи, варто віднести, зокрема, конкретно-соціологічний метод, який полягає у дослідженні правової експертизи на основі фактичних даних.

Не менш важливим є статистичний метод, який застосовується при дослідженні і вивченні кількісних аспектів змін при проведенні правової експертизи, що в майбутньому слугує для різних наукових і практичних цілей. Цей метод доцільно використовувати в сукупності з порівняльним методом, адже в такому разі буде видно результат проведення правової експертизи після набуття чинності нормативно-правового акта, який експерти дослідили ще на стадії нормопроекування.

Охарактеризувати закономірності виникнення та розвитку правової експертизи допоможе історичний метод.

Актуальним є системно-функціональний метод, який досліджує і вивчає правову експертизу за допомогою системно-функціонального підходу, а метод кількісного і якісного аналізу – досліджує і вивчає кількість правових експертиз нормативно-правових актів, що конкретизує властивості їхньої якості.

Окрім того, слід акцентувати увагу на соціологічному методі, за допомогою якого досліджується поняття «правової експертизи», а також в основі якої зосереджені такі соціологічні прийоми: анкетування, опитування населення, проведення соціально-правових експериментів тощо.

За допомогою системного підходу, в основі якого лежать загальнонаукові методологічні принципи (вимоги), правова експертиза розглядається як система, яка має певні складові, між якими й існують взаємозв'язки.

Варто погодитися з думкою Г. Рибікової, яка серед загально-логічних методів теоретичного аналізу для дослідження питання правової експертизи виокремила такі: аналіз, синтез, індукція, дедукція та моделювання.

Так, аналіз і синтез надали змогу провести класифікацію видів правової експертизи нормативно-правових актів та визначити поняття правової експертизи нормативно-правових актів. Для з'ясування теоретичної конструкції правової експертизи нормативно-правових актів використано метод моделювання [4, с. 3].

До приватно-наукових методів слід віднести, зокрема, метод порівняльного правознавства, техніко-юридичного аналізу, конкретизації, тлумачення тощо [10].

Так, за допомогою формально-юридичного методу оптимізується поняття правової експертизи і передбачається можливість дослідження зовнішньої та внутрішньої форм зазначеного виду експертизи.

Окрім того, застосування порівняльно-правового методу дає змогу зіставити юридичні поняття, явища і процеси, які відбуваються при проведенні правової експертизи, а також виокремити їхні спільні та відмінні ознаки.

Узагальнюючи наведене вище, можна зробити висновок, що правильний підбір методологічного інструментарію наукового пізнання є запорукою глибокого та всебічного дослідження обраного предмета. При цьому слід враховувати досвід вітчизняних і зарубіжних учених для виокремлення власних засобів, прийомів, способів, методів і принципів, які використовуватимуться для вивчення поняття «правова експертиза».

Використані джерела

1. *Пархоменко Н. М.* Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія / Н. М. Пархоменко. – Київ : Юридична думка, 2008. – 336 с.
2. *Основи методології та організації наукових досліджень* : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. С. Конверського. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
3. *Закиров И. А.* Правовая экспертиза : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Закиров Илья Александрович. – Н. Новгород, 2008. – 27 с.
4. *Рибікова Г. В.* Правова експертиза нормативно-правових актів в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Рибікова Ганна Володимирівна ; Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2017. – 19 с.
5. *Дідич Т. О.* Нормопроекування: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Дідич Тараса Олександрович ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2006. – 18 с.
6. *Юрчишин В. Д.* Принципи правової експертизи як основа забезпечення якості та ефективності проектів нормативно-правових актів в Україні / В. Д. Юрчишин // *Правова держава.* – 2011. – № 13. – С. 186–192.
7. *Рибікова Г. В.* Принципи організації і проведення правової експертизи нормативно-правових актів / Г. В. Рибікова // *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право.* – 2013. – № 3. – С. 27–31.

8. Журкина Е. В. Правовая экспертиза нормативного правового акта как средство повышения эффективности законодательства : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Журкина Екатерина Владимировна. – М., 2009. – 25 с.

9. Рагозин В. Ю. Правовая экспертиза законопроектов в Российской Федерации : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Рагозин В. Ю. ; Российская академия гос. службы при Президенте РФ. – М., 1998. – 22 с.

10. *Теорія держави і права*. Академічний курс : підруч. / О. В. Зайчук [та ін.] ; ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.

11. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – 2-ге вид., стереотипне. – Львів : Новий світ 2000, 2005. – 584 с.

Корнієнко В. С. Методологічні засади дослідження правової експертизи в нормопроектній діяльності

У статті здійснено загальнотеоретичний аналіз методологічного інструментарію проведення правової експертизи на стадії нормопроектування. Проаналізовано праці різних учених, як вітчизняних, так і зарубіжних, які займалися вивченням цієї тематики. Виокремлено різні підходи до визначення поняття «правова експертиза». Досліджено питання «нормопроектної діяльності». Надано перелік принципів, які застосовуються при дослідженні питання правової експертизи. Розкрито різні підходи до вибору методів дослідження поняття «правова експертиза на стадії нормопроектування».

Ключові слова: правова експертиза, нормопроектна діяльність, методологія, принцип, метод, наукове дослідження.

Корнієнко В. С. Методологические основы исследования правовой экспертизы в нормопроектной деятельности

В статье проведен общетеоретический анализ методологического инструментария проведения правовой экспертизы на стадии нормопроектирования. Проанализированы труды разных ученых, как отечественных, так и зарубежных, которые занимались данной тематикой. Выделены различные подходы к определению понятия «правовая экспертиза». Исследован вопрос «нормопроектной деятельности». Предоставлен перечень принципов, которые применяются при исследовании правовой экспертизы. Раскрыты различные подходы к выбору методов исследования понятия «правовая экспертиза на стадии нормопроектирования».

Ключевые слова: правовая экспертиза, нормопроектная деятельность, методология, принципы, методы, научное исследование.

Kornienko V. Methodological principles of legal examination in lawmaking activity

The article give a general theoretical analysis of methodological tools of legal examination in legislative drafting stage. It is analyzed works of different scientists both domestic and foreign, engaged in the subject. Different approaches are given to the definition of «legal examination». The question of «Lawmaking activity» is examined. A list of principles applied in legal examination is given. Different approaches are developed to the choice of research methods of the definition of «legal examination in legislative drafting stage».

Key words: legal examination, lawmaking activity, methodology, principle, method, scientific research.

УДК 340.13:[656.051+656.11](045)

Антон Валерійович Кравченко,

аспірант

ВНЗ Університету економіки і права «КРОК»

**ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА
У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ**

Право у сфері безпеки дорожнього руху (далі – БДР) має високий практичний «коефіцієнт проникнення» за наявності зростаючої інтенсивності дорожнього руху та/чи рівня аварійності, необхідності застосування у повсякденному житті країн із переважаючими суходільними мережами сполучення. Відомо, що в Україні окремої галузі права БДР досі не існувало. Це, серед інших причин, може впливати на рівень належності правового врегулювання у сфері БДР, яка має суттєві недоліки через свій несистемний розвиток. Так, у зв'язку з реформуванням законодавства у сфері БДР виникає потреба в уточненні низки категорій та понять цієї сфери, а також в упорядкуванні системи відповідних суб'єктів права.

Так, наприкінці 2015 р. під час парламентських слухань заявлено про імовірне запровадження нового державного органу для загальної координації дій усіх уповноважених органів означеної сфери. Її обґрунтовано, зокрема, і тим, що «в Україні наразі немає єдиного незалежного органу, відповідального за координацію заходів із впровадження та досягнення цілей, спрямованих на реформування сфери організації безпеки дорожнього руху, координацію розроблення та впровадження комплексу заходів, спрямованих на підвищення рівня безпеки дорожнього руху» [1]. Іншою рекомендацією згаданих слухань є також розроблення законопроекту про БДР. Таким чином, на рівні законодавчого органу держави прямо чи опосередковано визнано існування декількох ключових проблем: а) відсутність законодавчого визначення сфери БДР як такої; б) необхідність постійного доповнення існуючої системи суб'єктів права у сфері БДР; в) відсутність цілісного розуміння системи організації безпеки дорожнього руху;